

SUOMEN SANOJEN ALKUPERÄT LAAHAAMISESTA PÖÖVELIIN

Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. 2. osa L–P. Ulla-Maija Kulonen, päätoimittaja, Eino Koponen ja Satu Tanner, toimitussihteerit, Kirsti Aapala, Riho Grünthal, Erkki Itkonen, Maria Laurila, Meri Puromies, Klaas Ph. Ruppel. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556 ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1995. 470 s. ISBN 951-717-711-9.

Suomen kielen etymologisen sanakirjan (SKES I–VI, 1955–78) ensimmäisen osan (*aaja–knaappu*) kokonaan ja toisesta osasta (*ko–palvoa*) enemmän kuin puolet kirjoitti Y. H. Toivonen yksin, ja hänen kuolemansa jälkeen sanakirjan ottivat toimittajakseen Erkki Itkonen ja Aulis J. Joki sekä viidennestä osasta lähtien mukaan tullut Reino Peltola. Nämä kolme viimeksi mainittua etymologisen tutkimuksemme veteraania aloittivat sitten myös uuden etymologisen sanakirjan, Suomen sanojen alkuperä -teoksen (SSA 1–, 1992–), toimitamisen. Heistä kukin kirjoitti sanakirjan ensimmäiseen osaan suunnilleen yhtä monta artikkelia. Toisen osan kohdalla tapahtui nytkin vartionvaihto: SSA:n toiseen osaan, joka käsittää *l–p*-alkuiset sanat, Erkki Itkonen ehti laatia ensimmäisen käsikirjoituksen *m*-alkuisista sanoista sekä osasta *n*-sanoja. Muuten teoksen kirjoittaminen on kokonaan siirtynyt toimituskunnalle, jonka jäsenistä useat olivat jo SSA:n ensimmäisen osan laatimisen aikana ottaneet osaa runsaasti aikaa vievään esityöhön, varsinkin aineiston keräämiseen ja kirjallisuusviitteiden seulontaan. Sanakirjan päätoimittaja Ulla-Maija Kulonen on kantanut suurimman vastuun toisen osan kirjoittamisestakin; alkusanoissa esitetyn työnjaon mu-

kaan hän näyttäisi laatineen noin neljäkymmentä prosenttia kaikista SSA:n toisen osan artikkeleista.

Ulkonaisesti SSA 2:n sana-artikkelit jatkavat ensimmäisessä osassa noudatettuja periaatteita, joita Kalevi Koukkunen on selvittänyt tämän osan arvioinnissaan (Vir. 1993 s. 274–288). Sana-artikkelien mukainen käsittelyjärjestys, jota aion seuraavassa tarkastelussa pääosin noudattaa, on lyhyesti esitettynä seuraavanlainen: Kustakin hakusanasta esitetään ensimmäinen kirjallinen tieto sekä sen jälkeen tiivistetysti murretiedot, johdokset sekä mahdolliset lähisukukielten vastineet. Sana-artikkelin toisessa kappaleessa seuraa varsinainen etymologiointi; se voi käsittää etäsukukielten vastineet ja lainasanan osalta lainalähteen ja siinä voidaan ottaa kantaa sanan johtosuhteisiin, sen deskriptiivisyyteen tai muihin alkuperää valaiseviin seikkoihin. Kukin sana-artikkelin lopuksi on esitetty yleiskatsaus sanaa käsittelevään tärkeimpään kirjallisuuteen, eikä suinkaan pelkästään luettelemalla kirjoittajien ja julkaisujen nimiä sekä sivuja, vaan myös usein aivan lyhyesti mainitsemalla, mitä kyseisessä kohdassa on kirjoitettu. Tässä osassa saattaa siis vielä jatkua alkuperän selvittely: toimituskunnan mukainen etymologia on esitetty

▷

toisessa kappaleessa, muutkin mahdolliset kannannot ovat voineet saada sijansa siinä tai sitten vain kirjallisuusviitteissä. SSA:n sana-artikkelien suunnittelu ansaitsee todella täyden tunnustuksen, sillä artikkeleissa on hyvin pieneen tilaan saatu yllättävän paljon helposti löytyvää, tärkeää tietoa.

HAKUSANOISTA JA NIIDEN VALINNASTA

SSA 1:n alkulauseessa on ilmoitettu sanakirjan tarkoituksena olevan selvittää suomen sanojen alkuperää siten, että mukana on »mahdollisimman suuri otos sanastoa». Yleiskielen lisäksi käsitellään vanhan kirjakielen, kansanmurteiden ja kansanrunojen sanastoa »sikäli, kuin sanoille on voitu esittää jokin alkuperäselitys». Vierasperäiset sivistyssanat ja suomeen myöhään kotiutuneet kansainväliset sanat ilmoitetaan yleensä jätetyn pois.

Nämä periaatteet on hyvä pitää mielessä, kun perehtyy sanakirjan toiseenkin osaan. Muuten pian ihmettelisi sitä, miksi muutamat ani harvinaiset vanhojen sanakirjojen sanat tai melko monet useimmille lukijoille oudot murteista tavatut ruotsalaiset, venäläiset tai saamelaiset lainasanat ovat saaneet paikkansa tässä kirjassa. Juuri lainasanojen määrä vaikuttaa huomattavalta, sillä esimerkiksi yli 1 200:sta *p*-alkuisia sanoja koskevasta artikkelista noin puolet käsittelee viimeksi mainittuja nuorehkoja lainoja. Lukuisat ruotsalaislainat, joita on näistä liki 450, ovat tietysti valta-asemassa, kuuluuhan suuri osa niistä yleiskieleenkin. Eivätkä kirjassa ole vielä kaikki tällaiset aiemmin selvitettyt sanat, sillä jos vertaa SSA 2:ta esimerkiksi 1979 ilmestyneeseen Toivo Vuorelan Kansanperinteen sana-

kirjaan, löytää tästä vielä parisenkymmentä ruotsalais- ja venäläisperäistä lainaa, jotka syystä tai toisesta eivät ole päässeet mukaan. Tällainen on venäläislaina *letka* 'tiilipino' (< ven. *kletka*; SSA yhdistää *letka* 'jono' -sanan ruotsalaislainsanaan *leter* 'rivi, jono' eikä tähän venäläissanaan, vrt. Hämäläinen 1963 SotSlangi: 107, johon ei ole viitattu).¹ Samalta taholta on saatu myös esim. Kannaksen murteiden *liuhki* 'kerma' (< ven. *slivki*; ks. Ruoppila, Vir. 1954 s. 364). Puuttuvista ruotsalaislainsanoista mainitakoon Pohjois-Pohjanmaalta ja Savosta tavattu, äännevariaatiota osoittava *liusi*, Savossa useammin *lyyssi*, *luussi*, *juussi* 'vaaleanvärinen, vars. sininen' (< ruots. *ljus*; ks. Koski 1983 Väri: 166–168, jossa myös levikkikartta) ja *näppäri*, Suomen kielen perussanakirjassa *neppari*, *näppäri*, *neppi* 'painonappi' (< ruots. *knäppare*, *knäppe*; ks. myös Grönholm 1988 RLT: 79–80); SSA:ssä on aivan toinen *näppäri*, joka tarkoittaa 'kupparin veistä' (< ruots. *snäppare*).

Yleiskielen jokapäiväinen sanasto on päässyt SSA:ssä kiitettävästi mukaan, mikä on varsinkin SKES:n alkupuoleen verrattuna silmäänpistävä ero. Nyt ovat hakusanoina mm. *lepsi*, *leuto*, *liehua*, *lieju*, *liittää*, *loju*, *lonkero* 'rönsy yms.' (juotavaa *lonkeroa* ei ole), *luihu*, *löhötä*, *mekko*, *mieto*, *mökki*, *möyheä*, *nirri*, *nuohota*, *nääntyä*, *oire*, *perhonen*, *poliisi*, *poppoo* ja *pulu*, joita ei vielä ensimmäisessä etymologisessa sanakirjassamme ollut. Perussanakirjaa selaillessani ja sitä SSA:ään verratessani saatoinkin vakuuttua tavallisen sanaston mukaan tulosta, vaikka en vertailussani ihan vesiperää vetänytään: puuttuvia sanoja ovat esim. *maila*, *maleksia*, *motkottaa*, *mälli* ja *naukatta*, kaikki jo Lönnrotin (1874/1880), *maila* ja *maleksia* Euréninkin (1860) sanakirjan

¹ Lähdeviitteissä noudatan tässä kirjoituksessa tilan säästämiseksi SSA:n käyttämiä lyhenteitä silloin, kun se on mahdollista.

tuntemia. Perussanakirjan *pärstä* on otettu SSA:ään, mutta *lärviä* ei (sekin murteiden ja Lönnrot 1886 Lis:n tuntema: »pidä lärwisi kiinni!»), *leffa*, *lusia* ja *puliukko* ovat mukana, sen sijaan puuttuvat alkuperältään läpinäkyvät *maatуска* ja *moro(n)* (*morjens*, *moi* jne.). Sellainen perussanakirjan sana kuin *nafti* ei ole päässyt SSA:ään; T. E. Karsten selitti (1943 FmS 8: 216) murteellisen *knahti*-sanan olevan peräisin Suomen ruotsalaismurteiden *knaft*-muodosta (= *knappt*).

Yhtenä hakusanojen valintakriteerinä on ollut myös se, että suomen sanalla on vastine yhdessä tai useammassa sukukielessä. SKES:aan verrattuna SSA:ään onkin saatu tarkistusten perusteella paljon uusia sanoja: *laahata* (vastine karjalassa), *lahmata* (myös karjalassa ja virossa), *lervä* 'pehmeä (maa); suo' (myös virossa: *lõrv* 'velto, pehmeä'), *lenkata*, *lerkkua* ja *lerppa* (vastineet karjalassa), *leuhka* (myös inkeroismurteissa, karjalassa ja lyydissä), *leuto*, *lipokas* ja *litma* (kaikki kolme myös karjalassa) jne. Joitakin SKES:ssa olleita sanoja taas on jätetty pois. Näihin kuuluu esim. *lahista* 'solista (juokseva vesi)', jonka virolaiseksi vastineeksi SKES:ssa on esitetty *lahin* '(tuulen, veden) kohina'; suomea koskevat tiedot perustuivat yksinomaan Lönnrotin sanakirjaan. SSA:stä puuttuva sanakirjasana on myös *lapistaa* 'veistää (kirveellä esim. aidaksen päätä)', jota SKES:ssa on verrattu vepsän verbeihin *lapištada* 'painaa, pusertaa' ja *lapoštada* 'levittää, litistää' sekä viron sanoihin *labastada*, *lavastada* 'veistää latuskaiseksi; tehdä latteaksi, arkipäiväiseksi' (SKES:ssa myös suom. murt. *lavastia* 'vuollen ohentaa luudaksen tyviä', josta on myös muoto *lavostaa*, vepsässä on *labotada* 'litistää', SVJ). Muutamien itämurteiden sana *miehekeä* 'hyväntuulinen' ei myöskään ole päässyt SSA:ään. SKES:ssa se on kytketty viron verbiin *mehkeldada* 'mielistellä, imar-

rella', mitä yhdistystä virolaiset etymologit (Mägiste, Raun) eivät kuitenkaan ole hyväksyneet, vaan katsoneet viron sanan tulleen samaa tarkoittavasta saksan *schmeicheln*-verbistä.

Etäsukukieliin SKES:ssa yhdistettyjä sanoja, jotka SSA:stä on kokonaan jätetty pois, ovat murrenana *maakko* 'varsta' ja Nykysuomen sanakirjankin tuntema *masmalo* 'ohut nahka; nivuset'. Näistä *maakolle* on SKES:ssa esitetty epävarmoja vastineita mansista, hantista ja samojedista; myöhempi tutkimus on yhdistyksen hylännyt. SKES:ssa on *masmalon* liittäminen pohjoissaamen sanaan *muoš* 'me' poron ja muiden elukkain reiden ja kylkiluiden välinen rasva ja liha' esitetty aivan varmana; onko tässäkin tapauksessa sanan puuttuminen luettava yhdistyksen hylkäämiseksi? Varmoihiin tapauksiin kuuluu sekä SKES:n että uralilaisten kielten etymologisen sanakirjan, UEW:n (Uralisches etymologisches Wörterbuch), mukaan *lietsku* (*liesku*, *lietsu*) 'keinu, kiikku', jolle on esitetty vastineet paitsi karjalasta ja lyydistä myös marista ja udmurtista. Tämäkin nyt puuttuva sana kuuluu suomen kannalta vain vanhoissa sanakirjoissa esiintyviin tapauksiin. Sellainen sana taas, jota ei ole otettu sen enempää SKES:aan kuin SSA:äänkään, on Lönnrotin sanakirjan *lupo* 'tamma', jonka ensimmäiseksi merkitykseksi on mainittu 'lumpeenlehti' (Lönnrotilla vielä samoin kansanrunouden sanaksi ilmoitettu *lupio* 'jokin tuntematon eläin' ja *lupii* id.: »luaslaut lupiin luista», johon vrt. Kalevalan »luaslaut lumpehista» ja karj. *luppo*, *lu(u)poi* 'lumpeen t. ulpukan lehti', KKS). Tätä *lupoa* on aikojen kuluessa arveltu ugrilaisen 'hevosta' tarkoittavan sanan, mm. unkarin *ló*-sanan, vastineeksi, toisaalta sitä on verrattu indoeurooppalaisella taholla oleviin sanoihin. Vielä 1990 Lembit Vaba sisällyttää sen itämerensuomen balttilaislainojen luettelonsa (ImsKielik: 132) epävarmana

tapauksena; uralilaisten kielten etymologinen sanakirja toteaa puolestaan 1988 (UEW: 863), että suomen *lupo*-sanan yhdistäminen niin ugrilaiseen sanueeseen kuin sille esitetty lainaetymologia »vaativat vielä lisätutkimuksia». Juuri SSA:ltä kaiketi oli odotettu ratkaisua tämän ilmeisen aaveratsun kohtaloon.

Yhdyssanoja hakusanoissa on vähänlaisesti, yleensä niitä on sisällytetty jompakumpaa osaa käsittelevään artikkeliin, esim. *leipä*: *leipilapio*, *leivinuuni*, *leivin jauhe*; *nirpistä*: *nirppanokka*; *omena*: *maaomena* 'peruna'; onpa *puputyttökin* päässyt mukaan *pupu*-sanankäsittelyn loppuun. Erikseen on kuitenkin esitetty paitsi *maailma* myös esim. *lautamies*, *leväperäinen*, *luomapuut* (myös ink., karj., veps., vatj., vir. ja liiv.), *maamuurain* 'mesimarja' (myös karj., lyyd.), *majamies* 'tuttaviensa luona majailleva inkeriläinen' (myös ink.), *näkki-leipä*, *pataluha* ja *piripinta* (myös karj., vatj., vir.). Yhdyssanan esiintyminen lähisukukielissä herättää kysymyksiä: missä määrin on useille itämerensuomalaisille kielille yhteisiä yhdyssanoja, ja mitkä niistä ovat vanhastaan omaperäisiä, mitkä taas eri tahoilla esim. käännöslainoina syntyneitä yhtäläisiä muotoja?

Nimistöä on hakusanoiksi asti päässyt vieläkin vähemmän: SKES:n kanssa yhteisiä ovat huomatakseni *Lappi*, *Louhi*, *Norja*, *Pellervo* ja *Puola*, vain *Mielikki* on jätetty pois, kun taas lisää on tullut *Pohjanmaa* sekä *Ounasjoki*, jonka kohdalla tosin on vain viittaus ensimmäisen osan *Aunus*-artikkeliin. Joitakin nimiä on käsitelty appellatiivien yhteydessä, esim. *Lemminkäinen* s.v. *lempi*, *Loimaa* s.v. *lotma* 'notko' (ja *loima* 'puun kolo'), vepsän *Majagoja* s.v. *majava*, *Nokia* s.v. *nokko* 'soopeli'. Etu- ja sukunimistä meillä on jo yhteen koottua etymologista tietoa, mutta miten kauan on vielä odotettava vastaavanlaisen paikannimiteoksen ilmestymistä?

SANA-ARTIKKELEISSA ESITETTÄVISTÄ TIEDOISTA

Hakusanan jälkeen ilmoitettu varhaisin kirjallinen tieto tekee SSA:stä samalla paljolti sanojemme ensiesiintymien luettelon. Pikainenkin vilkaisu Martti Rapolan tällaisia esiintymiä koskevaan pioneerityöhön (Sanojemme ensiesiintymiä Agricolasta Yrjö Koskiseen, 1960) osoittaa, että SSA:ää varten on Vanhan kirjasuomen sanakirjan arkistosta saatu paljon lisätietoa. Muutamaisa tapauksissa ensiesiintymän vuosi on ilmoitettu myös johdoksista, mm. jo Agricollalla esiintyvän *lukea*-verbin yhteydessä sanoista *lukemisto* (1847), *lukio* (1836) ja *luento* (1846). Ensiesiintymän merkitys on annettu, jos se poikkeaa hakusanan nykymerkityksestä, esim. *lempi* '(eroottinen) rakkaus' -sanankohdalla on ilmoitettu Agricolan käyttämän sanan merkitykseksi 'lempeys'. Tämä olisi ollut tarpeen myös Agricolan *lemu*-sanassa, jolla ei ilmeisesti ole ollut 'hajun, katkun, tuoksun' merkitystä, sillä Agricolan tekstiä vastaavassa kohdassa on vuoden 1642 Raamatussa *nokkipää* (uusimmassa suomennoksessa *nokitähkä*) ja Lutherilla *Brandkorn*. *Löyhkä*-hakusanassa on Jusleniuksen sanakirjan (1745) lisäksi mainittu Agricolan *leueh*, joka ei ole *löyhkä*-sanankohdalla vastine; Agricolan lähdetekstit käyttävät tässä yhteydessä 'höyryä' tarkoittavaa ilmausta. Agricolan sanaa vastaa niin äänteellisesti kuin semanttisestikin murren *löyve* 'höyry', josta tosin on tieto vain Lounais-Suomen Vehmaalta. Se liittyy kuitenkin luontevasti samaan tarkoitettavaan murteiden *löykä*-sanaan, jonka SSA mainitsee *löyhkälle* läheiseksi ilmaukseksi.

Sellaisissa tapauksissa, joissa sanaa on kirjallisuudessa ensimmäisen kerran käytetty vasta 1800-luvulla, on useinkin mainittu vain Eurénin tai Lönnrotin sanakirja, koska tältä kaudelta sanastoa ei ole vielä yhtä

lailla kerätty kuin vanhasta kirjasuomesta. Tähän kiinnittyi huomioni *nunnun* kohdalla, jota sanaa ilmoitetaan käytettävän myös erilaisten kukkien nimenä, varsinkin lasten kielessä. Varhaisimmaksi lähteeksi on nyt ilmoitettu Eurénin sanakirja vuodelta 1860 (siinä on merkityksinä ’bröstvärta, spene, blomma’), mutta mieleen tulivat heti Kal-lion eli Samuli Kustaa Bergin Sirkka-runon säkeet »Päivä paistoi. Nurmen *nunnut*, / kukat kullaiset keolla / katselivat, kuunte-livat»; runo ilmestyi K. A. Gottlundin Ota-van toisessa osassa 1832.

Ensiesiintymän jälkeen mainitaan ha-kusanan merkitys, useassa tapauksessa merkitykset, paitsi silloin, kun tämä on yksiselitteisesti yleiskielen mukainen (*luku, muurahainen, paimen* jne.), sekä sen jälkeen joka tapauksessa saksankielinen käännös. Joskus käännös voi kertoa suo-remmin tai enemmän kuin suomenkielises-tä selityksestä ehkä heti huomaa: *lylly* ’pul-lukka, tyllerö / kleiner, dicker Mensch’, *prenikka* ’kunniamerkki / (Pej. für Ehren-zeichen Orden) »Blech»’, *pytky* ’viipale, siivu / (längliche) Scheibe’ (viimeksi mai-nittua sanaa, johon kuuluvaksi on katsottu myös hämäl.murt. *pytkyliäinen* ’pitkulai-nen, soikea’, ei ole suoraan kytketty *pitkä*-sanaan, vrt. esim. Virtaranta 1957 LYS-MÄH: 482 ja Rapola 1966 SKÄHL: 346).

Sanojen murrevariantit on esitetty ly-hyesti mutta ytimekkäästi: hakusana *mum-mo* on itämurteinen sana, muita ovat Poh-ajanmaan ja Kainuun *mumma*, Keski-Suo-men murrealueen ja länsimurteiden (paitsi Pohjois-Suomen) *mummu* sekä eri tahoil-la esiintyvä *mummi*. Seuraavassa hakusa-nassa *muna*, niin kuin monessa muussakin, päästään murre-edustuksen osalta pelkällä »yl.»-maininnalla. Murremuotojen laajaa esittelyä on SKES:aan verrattuna vähennet-ty, mikä selvästikin helpottaa sana-artikke-leiden lukemista. Yksi ja toinen voi tietysti olla yleistyksestä eri mieltä tai jäädä kai-

paamaan jotakin nyt puuttuvaa muotoa. Vii-meksi mainituista voi mainita SSA:stä sa-moin kuin jo SKES:sta uupuvan, mutta kyl-läkin Nykysuomen sanakirjaan sisältyvän *maalima*-muodon *maailman* yhteydessä, esiintyyhän jo Agricolalla tavallisemman *mailman* ohella muutaman kerran myös *malima*.

Sekä murteiden että lähisukukielten vas-tineiden valinnassa alkaa jo itse etymolo-giointi: kuuluvatko nämä suomen ja lähisu-kukielten sanat alkuperänsä puolesta yhteen? Hankaluuksia voivat tällöin tuottaa yhtäältä sporadisiin äänteiden muutoksiin ja vaihteluihin perustuvat seikat sekä toisaal-ta sanojen semanttinen puoli.

ÄÄNTEELLISTÄ

Äännevaihtelutapauksiin kuuluvat lukuisat lyhyen ja pitkän vokaalin rinnakkaismuo-dot, joista useimmin esiintyviä ja samalla selviä ovat tavunloppuisen *h*:n etiset ta-paukset, *pahtaa – paahtaa, pyhkiä – pyyh-kiä* jne., mutta joita esiintyy myös samassa asemassa olevan *r*:n, mm. *narmi – naarmu, parma – paarma, parva – paarva* ’esiliina’, *pirta – piirta, pärme – päärme*, ja *s*:n edel-lä, esim. *lastu – vir. laast, liste – liiste, nis-ka – niiska* ’kalan maiti’, *pasma – paasma*. Edelleen näitä ovat SSA:ssäkin muutta mut-kitta yhdistetyt geminaattaklusiilin edellä toisinaan esiintyvät lyhyen ja pitkän vokaal-in tapaukset, kuten *lattia – laattia, lippo – liippi, lätti – läätti, nappo – naappo, natta – naatta*. Yhteen kuuluviksi on ymmärret-tävästi katsottu myös *lakso – laakso, piestä – vir. peksta* samoin kuin venäläislainat *la-vitsa – laavitsa, paru – paaru* ’höyry, löy-ly’. Sen sijaan *palikka* ja *paalikka* ’karttu, kalikka’ on käsitelty eri artikkeleissa, mut-ta jälkimmäisen katsotaan alkuaan todennä-köisesti olevan edellisen variantti. SKES:ssa oli esitetty päinvastainen arvelu: *palikka* on ehkä alun perin *paalikan* variantti, mitä kä-▷

sitystä levikkiseikatkin tuntuisivat tukevan. SSA:n suunnanmuutos johtuu ilmeisesti siitä, että *palikkaa* pidetään nyt *pala*-sanana johdokseksi; *paalikan* yhteydessä mainitaan — syystäkin — myös venäjän *pálka* 'keppi, kapula', tosin sen katsotaan voineen vain vaikuttaa suomesta vepsään asti ulottuvan *paalikan* merkitykseen ja äänneasuun. Kaikkia tämäntyyppisiä suppea-alaisempia murrevariantteja ei SSA:ssä ole esitetty, rinnakkaismuotoja olisivat vielä olleet mm. *lisko* – *liisko*, *listiä* – *liistiä*, *läppä* – *lääppä*, *nistää* – *niistää*, *nokka* – *nuokka*, *nupo* – *nuuppo*, *pakku* – *paakku*, *paksu* – *paak-su*, *pispa* – *piispa*. Samanlaisina pareina olisi voinut mielestäni käsitellä sanat *lekkö* 'liekki' – *liekki* ja *lekkua* 'heilua' – *liekkua* id.; nyt näitä lyhytvokaalisia sanoja on yhdessä ja samassa hakusanassa käsiteltäessä verrattu vain merkityksen puolesta diftongillisiin (alkuaan pitkävokaalisiin) sanoihin. Verbiä *lehahtaa* on verrattu *liehua*-verbiin, edellisessä on yhdistetty vepsän *lehažotta* 'lehauttaa, liehauttaa'.

Taka- ja etuvokaalin vaihteluun alkupe- rältään samoissa sanoissa on kirjallisuudessa jo monesti kiinnitetty huomiota. Niinpä SSA:ssäkin on useampia tällaisia sama- tai lähimerkityksisiä sanoja käsitelty yhdessä: saamen sanojen yhteydessä rekonstruoitu muoto **maiha* – (im)sm. *mäihä* 'jälsi' ja saam. **makara* – (im)sm. *mäkärä* sekä *leuhua* – *leyhyä*, *morsku* – *mörsky* 'huhtasieni', *mullistaa* – *myllätä*, *mutiainen* – *mytiäinen* 'pieni hyönteinen', *naarannappi* – *näärännäppi*, *nasia* – *näsiä*, *nokko* – *nökkö* 'heinäkasa', *nuha* 'kulma, nurkka' – *nyhä* mm. 'kulmaus, ulkonema', vir. *nuga* 'veitsi' – suom. *nykä* id., *pursto* – *pyrstö* jne. Eri artikkeleissa on käsitelty mutta toistensa varianteiksi katsottu *nuokkuu*- ja *nyökätä*-sanueet. »Vrt.»-viittauksen varaan ovat jääneet esim. *lattea*, *latta*-, *lattana* – *lättä*-, *lättänä*, *loka* – *lökä*, *luhistua* – *lyyhistyä*, *muhata* 'myhällä' – *myhällä* (s.v. *myhistä*),

muhka, *muhku* – *myhky* (edelliselle on esitetty etäsukukielistä varma vastine mordvasta, jälkimmäiselle mahdolliset vastineet marista ja permiläisistä kielistä) sekä myös *pahka* – *pähkä* 'pahka, kuhmu, nuppi', joista viimeksi mainitun yhteydessä tosin on esitetty — syyttä suotta — sanan mahdollinen liittyminen *pähkinä*-sanaan. Uutta on SSA:n ehdotus, että *nyrkki* voisi olla *nurkan* variantti. Sen sijaan siihen mielestäni puollettavaan selitykseen, että *länsi* kuuluisi *lansi* 'alava maa' -sanana yhteyteen, SSA:ssä on suhtauduttu väheksyen. Muoto *läämä* mainitaan *laama* 'runsas' -artikkelissa vain kirjallisuusluettelossa, vaikka murteiden *läämältään* 'yleisesti, runsaasti' -sanasta on tietoja jo 1700-luvulta (Simo Achrenius 1766, Ganander 1787), *laaman* mainitsee SSA:n mukaan vasta Eurén. Kokonaan yhdistämättä ovat jääneet selvät tapaukset *laikka* 'täplä' – *läikkä*, *lokottaa* 'istua laiskana', *lokollansa* 'riipuksissa' – *lököttää* 'roikkua väljänä; olla laiskana', *marista* – *märistä*, *murista* – *myristä*, *nuukahtaa* – *nyykistyä*, *nyykähtää*. Outoa on se, että muresana *nyttyrä* '(hius)nuttura' on ylipäättään käsitelty *nytty*, *nyttyrä* 'nyytti' -sanana yhteydessä. Samoin *nasta* 'kohouma, näppylä' ja vir. *na(a)st* 'nystyrä, kyhmy', jotka on yhdistetty *nasta* 'solki' -sanaan, tuntuisivat kuuluvan yhteen *nästy* 'näppylä' -sanana kanssa; viimeksi mainittuun olisi liisättävä vielä viron murt. *näst* 'känkä'.

Vanhastaan on ollut tiedossa, että itämerensuomessa tavataan sporadista *m*:n muuttumista *v*:ksi ja päinvastoin. Tällaisia yhdistettyjä *m* – *v* -tapauksia ovat SSA 2:ssa esim. *liemen*, *lieminko* – *lievinko* 'karitsan ensimmäinen villa', *malmi* – karj. *malvi*, *marhaminta* 'riimu' – veps. *varhindod* 'suitset', lyyd. *ñälme* 'home vedenpinnalla' (tähän ilmeisesti myös veps. *ñäum* 'lima', SVJ) – *nälvä* 'lima', *nämä(t)* – vatj. *näväd* 'he', *odelma*, *orelma* – *orelva*, *ormaskesi* – *orvaskesi*. Näihin sanoihin kuuluu myös

'pienä kalaa' (paikoin murteissa 'muikua') tarkoittava *maima* – *maiva*, jonka SSA osoittaa (itämeren)suomesta lainautuneen suomenruotsiin, saameen ja venäjän murteisiin sekä viimeksi mainituista vielä komiinkin (*majva* 'salakka'). Minkäänlaista mainintaa ei sen sijaan ole itämerensuomen sanan mahdollisesta germaanisesta alkuperästä, vaikka E. N. Setäläkin otti selityksen kysymysmerkittävänä luetteloonsa (1913 FUF 13: 408): < germ. **maiwa*-, vrt. muin.norj. *mjór*, *mjár*, muin.ruots. *miór* 'hoikka, kapea' (sananjohdot esiintyvät nykyisluonnissa useiden kalojen niminä); äännepuolen kannalta siihen voidaan verrata slaavilaislainaa *käämi*, jossa ims. kielissä tavataan laajalti *m*, vaikka slaavilaisessa originaalissa onkin *v*, ja merkityksen kannalta esim. sanaa *hinkka* 'pieni kala; hintelä, laiha' (vir. (*h*)*ink* 'pieni kala; hento, hoikka').

Selvästi näiden *m* – *v* -sanojen piiriin kuuluu mielestäni s.v. *parmas* mainittu pari *parmaverkko* – *parva* 'kolmikulmainen verkko nuotan peräosassa', joten esitetty arvelu *harva*-sananjohdotuksesta jälkimmäiseen olisi tuskin ollut tarpeen. Tuohon *parma(s)* 'syli, helma' -sanaan tuntuisi mutkattomasti ja murrelevikiltäänkin liittyvän nyt erikseen käsitelty *parva* '(kalastajan) esiliina' (vrt. myös SKES ja ruots.murt. *barmskinn* 'nahkaesiliina'), jolle on esitetty epävarma vastine saamesta (pohjoissaam. *bar've* 'naisten vanhanaikainen nuttu; vaatekappale'). Ja vielä: etupäässä Itä- ja Pohjois-Suomessa tavattava *levä*, joka 'vesikasvin' lisäksi tarkoittaa 'sammalkerrosta veden päällä, suonsilmäkettä; kostea maasto' tulee merkityksen puolesta hyvin lähellä Suomen Pohjois-Karjalan murresanaa *lemi* 'pehmeä suo; veden päälle kasvanut sammalkerros', jolla on samamerkityksiset vastineet karjalassa ja lyydissä. Irma Mullonen on (SFU 1983: 102) yhdistänyt näihin kahteen sanaan myös vepsäläi-

set suoseutujen nimet *levoja*, *levakso* ja *lemjärv*, *lemoja*, mikä olisi kannattanut mainita edes kirjallisuusluettelossa.

Tyypillisesti sporadinen muutos on äänneiden paikanvaihto eli metateesi. SSA 2:ssa on metateesitapauksiksi katsottu *laantala* 'karsina (lattian alla)' → *naatala* 'uunin alus', *liukua* → *luikua* ja astiaa tarkoittavat *päkkinä* → *pänikkä*. Sitä erikseen mainitsematta on yhdistetty *linja* → *nilja* 'linja', *loikare* 'pitkä, väljä vaate; iso t. laiska ihminen' → *loirake* id. (*loikareen* yhteydessä on vertailuviite myös sanaan *roikale*), *nilkka* → *linkka* id., *pihlaja* → *pihjala* ja *pientare* → *piertano*, *pyörtänä*. Edelleen on *nivoa*-verbiin yhdistetty kysymysmerkein vepsän *vijsoda* 'nittoa viikatteen terä varteen'. Germaaniselta taholta saatuja lainoja, joissa metateesi kuuluu jo lainausvaiheeseen, ovat SSA 2:ssa *perjantai* (vertailukohteenä mm. muinaisruotsin *frē(a)-*) ja *pilkka* (< germ. **blika*); deskriptiivisänaksi on katsottu *pirsta*, *pirstoa*, jota aiemmin on esitetty myös lainaksi (< muin.ruots. *brista*).

SKES — mutta ei SSA — käsittelee itäsuom. verbin *pikittää* 'kipittää, juosta kevyesti' ja luonnehtii sen deskriptiiviseksi kytkemättä sitä millään lailla synonyymiinsa, joka on yleinen varsinkin Itä-Suomessa. Juuri tämänkaltaista *k:n* ja *p:n* paikanvaihtoa on todettu lasten kielessä (ks. esim. Airila 1946 Johdatusta: 36 ja Anttila 1972: 113; molemmilla on eri lähteistä saatuna esimerkkinä *kiipee* → *piikee*, mutta myös metateesia *p – k* → *k – p* esiintyy). Metateesista on kysymys taaskin SKES:n muttei SSA:n käsittelemässä *kaappuna*, *paakkuna* 'pieni keko' -tapauksessa (oletetussa venäl. originaalissa on *k-*) samoin kuin molempien mainitsemassa *kipinän* vepsäläisvastineessa *pigin*, joka esiintyy *kibinmuodon* rinnalla. Entä mikä on kummankin sanakirjan *pukama* 'kyhmy' -sananjohdotteen epäroiden asettaman viron *pugu* '(lin-

nun) kupu' -sanan alkuperä? Kaipa sekin selittyy metateesimuodoksi, niin kuin jo Kettunen oletti (1914 SUST 34: 99; toisin EEW), sillä virossa on myös samaa tarkoitava *kubu*. Etymologinen kirjallisuus on sivuuttanut pohjalaismurteiden 'käpyä' tarkoittavan sanan *päky* (myös: *päkyli*, *päkärä(inen)*), joka voisi olla juuri lasten kielessä syntynyt (huomattakoon useamman murretiedon *päkylehmä*). Tämän sanan yhteydessä ei voi olla vielä mainitsematta, että UEW:ssa on (s. 362) uralilaiseksi sanaksi luonnehdittu **päkV* 'käpy', jolle on esitetty edustaja hantista, mansista ja samojedista sekä epävarma marista.

SEMANTTISTA

Useasta edellä käsitellystä esimerkistä on käynyt ilmi, että äänteellistä sopivuutta on SSA:ssä pidetty tärkeämpänä tekijänä kuin yhteenkuuluviksi katsottujen sanojen merkitystä. Jokusen kerran lukijasta voi tuntua, että kaikki samannäköiset sanat on pantu yhteen sana-artikkeliin sanojen merkityksestä riippumatta ikään kuin homonymian käsite olisi unohtunut. Eikä tätä aina voi puolustaa edes deskriptiivisyyteen vetoamalla.

Muutama esimerkki: Itämerensuom. *muhata* 'myhällä / lächeln' -verbiin (myös *muhoilla* 'hymyillä hyvällä mielin, myhällä', *muhahtaa* 'naurahtaa, hymähtää'; samamerkityksiset edustajat muissa ims. kielissä paitsi inkeroismurteissa) on jo suoraan hakusanassa kytketty merkitys 'kihistä, kuhista / wimmeln' (vain suomessa) sekä muuten jälkimmäiseen kyllä hyvin sopiva *muhista* 'pihistä; kuhista; kahinoida' (myös inker. ja karj.) ja vielä *muhia* 'hautua' (vain suom.), joista viimeksi mainittu olisi paremmin kuulunut *muhea* 'pehmeä, kuohkea' -sanueeseen. *Mököttää* 'istua tuppi-suuna, murjottaa jne.' -sanaan on rinnastettu myös *mököttää* 'mäkättää', joka tietysti on

mäkättää-verbin variantti; viimeksi mainittuun ei tässä yhteydessä ole edes viitattu. *Nitistä* ('knarren, knirschen') -verbiä ei ole millään lailla verrattu *natista* ('knarren, knirschen') -sanaan, sen sijaan on arveltu, että ensiksi mainitun johdos voisi olla *nitistää* 'likistää; tappaa, nujertaa' (*nutistaa* 'nitistää, tappaa' -artikkelissa on kyllä vertailuviite *nitistää*-sanaan). 'Limaa' tarkoitetaan *nuljakkaan* on yhdistetty *nulju* 'lima; kitsas, pikkumainen'; jälkimmäinen *nulju* on varmaankin eri sana, sen voisi selittää paremmin vaikka sanojen *nuuka* ja *kelju* kontaminaatioksi (vrt. NS: *nulju* 'perin saita, kitsas, nuuka; kelju'). Kaakkoismurteiden 'isoa joukkoa (ihmisiä)' tarkoittavan *nuotio*-sanan arvellaan olevan samaa alkuperää kuin hakusana *nuotio* 'leirituli, rako-valkea', mutta mieluummin sen uskoisi kuuluvan samojen murteiden sanaan *nuoteet* (murt. *nuotiet*) 'morsiamen saattoväki häissä'. Yhteen ja samaan on yhdistetty *palturi* 'kotitekoinen tai itsekasvatettu tupakka' ja *palturi* ilmauksessa *puhua palturia*; kyseessä on varmasti kaksi eri sanaa, edelliselle onkin SSA:ssa esitetty ruotsalainen 'kessua' tarkoittava originaali (*paltotobak*), jälkimmäisen osalta on arveltu vaikutusta myös ruotsin sanasta *paldra* 'höpöttää, puhua tyhjänpäiväisiä'. Todennäköisemmin jälkimmäinen on suora laina ruotsista, huomattakoon vielä ruots. murt. *ballra* (suomenruots. *baldur*) 'meluta; puhua palturia', gotl. *ballder* 'perätön puhe'. Silmään pistäviä ovat esim. sanan *penkoa* 'kaivella, tonkia, myllätä' merkitykset 'arvela, varoa, pelätä', *pudistaa* 'ravistaa; kaataa (vettä esim. astiaan)' -sanan yhteydessä mainittu 'pyytää, kerjätä, vaatia', *pyllistää* 'vaikuttaa, tehotta, hyödyttää' s.v. *pylly*, *poiketa*-verbin karjalan toinen merkitys 'voimistua, vahvistua' (KKS käsittelee sen eri artikkelissa, erikseen myös Johanna Laakso 1990 SUST 204: 161, joka yhdistää tämän karjalan sanaan *poikkoi* 'nopea,

riuska, ahkera', myös *poikoi, boik(k)oi*, KKS, Lönnrot 1886 Lis: *poikko, poiko* < ven. *bojkij*) ja *maksaa*-verbin lyydin ja vepsän vastineiden toinen merkitys 'ajaa (lantaa kuormaan)'

Tämänkaltaisissa tapauksissa voi olla paitsi selittämisen arvoista omaperäistä merkityksenkehitystä ja homonyymeja myös erillisiä lainasanoja (vrt. edellä *poiketa*) tai sitten vieraan kielen vaikutusta sanojen merkityksiin, jollaista SSA:ssä arvellaan esim. s.v. *pyytää*: ims:n merkitys on yleensä 'pyydystää', suomessa on vaikuttanut ruotsin *bjuda* 'tarjota, pyytää, kutsua'. Merkityslainaksi katsotaan suom.-ink.-karj. *lyöttää* 'vanuttaa; karttauttaa', johon on verrattu venäjän sanoja *bitšerst* 'karstata villoja' ja *bit* 'lyödä'. Näitä vaikutuksia on toistaiseksi tutkittu liian vähän.

SUKUKIELTEN VERTAILUAINEISTOSTA

Suomen sanojen sukukielten vastineiden selvittelyyn ovat lisäaineistoa tuoneet monet viime vuosikymmeninä laaditut kieli- ja murrekohtaiset sanakirjat. Niiden tuoma hyöty on SSA:stä hyvin havaittavissa. Yhdessä tapauksessa voi kuitenkin esittää vakavamman huomautuksen. Itämerensuomen sanojen selvittelijöistä ehkä jo monet ovat vuosien kuluessa joutuneet toteamaan, että vepsän osalta ei pelkkiin SKES:n tietoihin ollut syytä tyytyä. Merkittävää lisätietoa on saanut SKES:n neljännen osan jälkeen vuonna 1973 ilmestyneestä vepsän sanakirjasta (SVJ). Kaikkea tätä tietoa ei SSA:ssä ole kuitenkaan käytetty hyväksi (SSA 1:stä puuttuviin vepsän sanoihin olen kiinnittänyt jo aiemmin huomiota, 1993 UAJ Neue Folge 12: 280–281); tapauksia, joissa vepsän vastinetta ei ole ollenkaan SSA 2:ssa mutta kylläkin vepsän sanakirjassa, ovat nähdäkseni ainakin nämä (suluissa ensimmäisenä SSA:n hakusana): *les-*

kus 'tuli, liekki' (*lieska*); *läpäknenä* 'lättänenä' (*läppä: karpäsläppä*, karj. *läppä* mm. 'lyhytkasvuinen, leveänaamainen ihminen', myös: »läpäkkö nenä», KKS, lyyd. *läpäk-nena* 'lättänenä', Virtaranta 1986 SUST 190: 45, 74), *mull'* 'kuhmu' (*mulja: muljal-laan* 'kovin ulkonevina (silmät)'); *muza* 'tumma(hko)' (*museva* id.); *märäitä* 'karjua, mölistä' (*märistä*, vatj. *märästä* 'karjaista'); *nilmak* 'liukas' (*nilva* 'lima', *nilva-kas* 'liukas'); *nol* 'nuoli' (kansanr.) (*nuoli*); *nola*: »kastuda *nolaks*» 'kastua läpimäräiksi' (*nola* 'kuola, lima', *nolata* 'kastella likavedellä'; karj. *nola* 'märkä', myös *noloi*: »ihan *noloikse* kastuin», KKS); *niit* (gen. *niitan*) 'tukipuu' (*nyde*, P.-Satak. *nyttä*; vepsänkin muoto viittaa siis vanhaan geminaat-ta-t:hen!); *näbähtöta* 'iskeä, lyödä' (*näpä-tä, näpäyttää*, karj. *näpähytte*); *parveh* 'lauma, joukko' (*parvi*); *pengr* 'jyrkkä järven tai joen ranta' (*penger*); *piñišta, pinäi-ta* 'inistä', »*säšk piñižeb (pinäidab)*» (*pinis-tä* 'inistä', *pinniäinen*, karj. ja lyyd. *pinoi* 'hyttynen'); *porotada* 'irrottaa' (*porottaa* 'rikkoo, halkaista; irrottaa'); *pullištuda* 'turvota, paisua' (*pullea, pullistua*). Uusina, SSA:stä puuttuvina rinnastuksina voi mainita seuraavat: *lebahtada* 'pyrähtää, tupsah-taa' (suom. *levahtaa* 'lehahtaa', NS, murt. 'ilmaantua äkkiä', karj. *levahtoakseh* 'lehahtaa, pyrähtää', KKS); *ližm* (gen. *ližman*) 'liete, muta' (suom. itämurt. *lisma* 'lima; lieju', *lismalika* 'raaka, puoleksi mädännyt muta', suomen muodoista ks. myös Nissilä 1975 KarjNimistö: 38, 186); *läpotada, läb-lätada* 'pälpättää, lörpöttää' (suom. *läpät-tää* paljosta jonninjoutavasta puhumisesta = *läplättää*, NS, karj. *läpetteä, läpätteä, läp-lätteä* id., KKS); *mudžahtöta* 'lyödä, iskeä' (Itä-Kannaksen murt. *mutsiloida* id.), *möröšiiñe* 'synkkä, juro', »*m. mež*» 'jörö mies' (*mörö: mörökölli*).

SSA 2:ssa käsiteltyjen suomen sanojen vastineiden yleisyyttä sukukielissä voi tarkastella paitsi itämerensuomalaisen levikin

myös etäsukukielisen esiintymisen kannalta. Itämerensuomalaisen sanojen levikissä kiinnostavilta vaikuttavat muutamat määräalueille rajoittuvat tapaukset, kuten esim. ne, joissa sana on tavattu suomesta etupäässä perihämäläis- ja yläsatakuntalaismurteiden alueelta ja lähisukukielistä vain vepsästä; SSA 2:ssa näihin kuuluvat ainakin *niuha* (*niuhoittaa*), *nojela*, *pelu* ja *pirjanne* (huom. myös edellä mainittu veps. *ñüt* ja P-Satak. *nyttä*). Sellaisia sanoja, joissa johdoksella on esitettyä kantasanaa laajempi levikki, on useampia, esim. *lipas* esiintyy suomessa, karjalassa, lyydissä ja vepsässä (vrt. T. Itkonen Vir. 1983: 220: uusi omaperäinen perusvartalo), kantasanaksi arveltu *lippa* suomessa ja karjalassa, *mänty* on yleisitämerensuomalainen, *mäntä* tavataan suomessa, vatjassa ja virossa. Arveluttavina voi pitää muutamia ehdotuksia, joissa oletetulla kantasanalla on suppea tai johdoksesta poikkeava esiintymäalue, kuten esim. seuraavissa: Suomalais-karjalais-virolais-liiviläisen *patto* 'rikos, synty' -sanan alkuperäiseksi verbikannan edustajaksi katsotaan vain karjalassa tavattava *pattoa* 'pilata, tehdä menestyksettömäksi'. Muualta itämerensuomessa paitsi liivissä tavattavan *madon* sekä virosta ja liivistä puuttuvan *made*-kalan kantasanaksi on ehdotettu *mataa*-verbiä, jonka ainoa vastine suomen ulkopuolella olisi Salatsin liivin samaa tarkoittava *matt*-verbi; *mataa*-verbiin epävarmoina vastineina kytketyt viron *made* 'porras, -puu, -tie; taso' sekä mordvan *madamo* 'lava, silta' eivät varmastikaan kuulu *mataa*-verbiin, kuten Mägiste jo on epäillyt (EEW 1982–83: 1476: »kaum annehmbar», ks. myös Mägiste CB 1 1954: 139).

Etäsukukielten osalta voi todeta, että SSA 2:ssa on sellaisia rinnastuksia pidetty epävarmoina, joissa vastine on itämerensuomen ulkopuolelta esitetty vain unkarista. Näitä ovat *lakka* 'suojakatos' (sen on katsottu »ainakin ositt.» olevan germ. lai-

nasana), *lesiä* (*lestä*) (yhtä epävarmana on pidetty Jorma Koivulehdon esittämää germ. alkuperää: < germ. *les-, vrt. saks. *lesen* jne.; huom. kuitenkin, että germaanisen sanan vanhin merkitys on esim. Kluge 1989 EW:n mukaan ollut 'auslesen') ja *löytää*. Samoin on *närästää*-verbille esitettyä komin vastinetta pidetty epävarmana »erityisesti sanan levikin aukkoisuuden takia». Sen sijaan esim. yleisitämerensuomalainen *pivo* on epäröimättä yhdistetty samojedin sanoihin, jotka ovat ainoat etäsukukieliset vastineet. Varovaisemmin on suhtauduttu siihen käsitykseen, että lähinnä suomeen rajoittuva *parka* 'raukka', (pohjoissatak. murt.) 'kapalovaate, riepu' olisi yhdistettävissä samojedin 'poronahkaista päällysvaatetta' tarkoittaviin sanoihin (mm. *parka*) joko vanhana yhteissanana tai sitten lainakontaktiin perustuvana; SKES:n mukaan yhtäläisyys on satunnaista.

VARSINAISISTA ETYMOLOGIOISTA

SSA:n sana-artikkelin toinen kappale sisältää paitsi mahdollisia etäsukukielten vastineita myös sanan alkuperän selityksen: sanan kytkemisen muuhun suomen sanastoon, ekspressiivisyyden toteamisen tai lainasanatapauksessa lainalähteen. On tietysti selvää, että useiden sanojen osalta SSA on voinut tukeutua aikaisempiin, jo SKES:n esittämiin selityksiin tai sitten sen ilmestymisen jälkeisiin tutkimuksiin; niistä varsinkin jälkimmäisiin on monesti otettu myös kantaa. SSA:n uusien toimittajien ansioksi on luettava se, että he ovat yrittäneet jollain lailla selvittää paitsi uusia, vasta SSA:ssä ensi kertaa käsiteltäviä sanoja myös sellaisia tapauksia, joihin SKES:sta tai muualta ei löydy mitään alkuperäselitystä. SSA onkin pyrkimyksissään enemmän etymologisen sanakirja kuin SKES, jossa mitään alkuperäselitystä vailla olevia sana-artikkelei-

ta on paljon. Toisin kuin SKES:sta löytää SSA:stä myös toteamuksen »alkuperä epäselvä», vaikka tätä mainintaa olisi voinut käyttää paljon useammin; sen runsastakaan viljelyä ei hävetä monien muiden kielten vastaavissa sanakirjoissa. Nythän SSA:ssä niin kuin jo SKES:ssa esim. pelkkä lähisu-kukielten sanojen luetteleminen voi jo riittää etymologiaksi.

Tyypillistä varsin monille sana-artikkeleiden alkuperäselityksille on — ehkä tiivistämisen tarpeen aiheuttamana — toisessa kappaleessa esiintyvä lyhenne »vrt.», jonka jäljessä on voitu luetella useampiakin suomen sanoja. Näiden on siis ilmeisesti katsottu tavalla tai toisella liittyvän käsiteltävään sanaan. Miten, se on jätetty yleensä lukijan pääteltäväksi. Kun SKES ei etymologioi esim. *nyrhi* 'tylsä (kirves, puukko)' -sanaa, on SSA:ssä merkintä »Vrt. *nykä*, *nysä*, *nyhertää*»; samalla tavoin *nikaman* yhteydessä on »Vrt. myös *niukahtaa*» sekä *myyrän* ja *mäyrän* sana-artikkeleissa vertailuviite toisiinsa. Vasta SSA:ään tulleen *liihottaa*-verbin katsotaan kuuluvan deskriptiivisiin sanoihin ja sitä verrataan verbeihin *liittää* ja *lehahtaa*, deskriptiiviseksi on todettu myös *lieputtaa*, jonka vertailukohteita ovat *lieha*, *liehua* ja *liekkua*. Huomattakoon myös senkaltainen tapaus kuin *oikku*, josta todetaan: »Alkuperä epäselvä. Vrt. kuitenkin *oitti* ja ehkä myös *oiva*.» Toisaalta »vrt.»-lyhennettä on käytetty toisenlaisesakin tehtävässä, kuten esim. venäläislainassa *peku* 'kilpa (-ajo)', jota on verrattu samasta venäläissanueesta peräisin oleviin lainoihin *pekuna* 'juoksijahevonen', *piekai-da* 'livistää' ja *pikommi* 'kova vauhti'. Kummankinlaisesta vertailusta on kyse esim. ruotsista saaduksi todetussa lainassa *piip-pa* 'korsi, oras; kärki, nipukka', jota on verrattu sanoihin *hiippa*, *piipata* ja *peippi*; viittaus *hiippaan* johtunee *piippaan* yhdistetystä *piippalakista*.

Joissakin tapauksissa sanojen välistä

yhteyttä ei ole jätetty pelkän vertaamisen varaan, vaan se on voitu selittää kontaminaatioksi, esim. *leijata* ← *lentää* + *heijata*, *lieto* 'pehmeä, lempeä, vieno' ← *lievä* + *mieto* tai *lievä* + *leuto*, *pönäkkä* ← *pöyhkeä* + *tanakka*, kaikki kolme hakusanoja, joita ei SKES:ssa vielä ollut. Riimisanaisuuteen on ruvettu viittaamaan muutaman *p*-alkuisen sanan yhteydessä, jolloin on esitetty myös mahdollinen »kontaminaationlähde»: *parja* 'kärkyjen irtolaita yms.' (samamerkityksiset *sarja*, *tarja* sekä *parras* tai *parsi*), *parjata* (*herjata* sekä *paaruta* tai *paasuta*), *parsi* (*orsi*, *hirsi* sekä »osin» *parvi* 'yläker-tä'; tämä selitys kolmantena suom.-ugril. ja germaanisen alkuperän ohella), *parsia* (*harsia*, *kursia* sekä *paikata*). Toisinaan taas on mainittu muiden sanojen vaikutuksesta, esim. *lengätä* 'huokua', *lenguta* 'haista' (*hengätä* ja *lemu*), *narkuttaa* 'narista; nal-kuttaa; jankuttaa, mankaa' (*nalkuttaa* ja *narista*), *nassikka* (*nallikka*, *napero*, *nappu-la* ja *naskali*), *porho* (*porvari*, myös verrattu sanoihin *porhaltaa*, *pörhö* ja *pohatta*), tai sitten liittymisestä toisiin sanoihin, esim. *nirpistaa* (*nireä* ja *nyrpeä*). S.v. *nirri*: *ottaa n. pois* todetaan ensin alkuperän olevan epäselvä ja sen jälkeen katsotaan *nirrin* voivan liittyä sanoihin *nirhata* 'veistää (huonolla aseella), nitistää' (jälkimmäistä merkitystä ei ole s.v. *nirhata*) ja *niristä* 'ruikuttaa, kitistä'.

MORFOLOGISTA

Sanojen keskinäiseen morfologiseen suhteeseen etymologioinnissa joudutaan johdettujen sanojen käsittelyssä. Johdoksia käsitellään SSA:ssä paitsi itse hakusanan yhteydessä myös erillisinä hakusanoina, näin esim. sanat *lasku*, *laskeutua* ja *laski-mo* löytyvät hakusanasta *laskea*, mutta johdos *laskiainen* käsitellään omana hakusana-nanaan, jossa selvitellään tämän sanan semanttista motivaatiota. Perinnäiset johdos-

tapaukset ovat sellaisenaan yleensä tuttuja ja alkuperän puolestakin yleensä selviä. Epävarmemmalla alueella liikutaan silloin, kun on kyse nomininjohtimien liittymisestä konsonanttivartaloon sekä sellaisista suffiksiaineuksista, joita ei tähän asti ole yleensä käsitelty johtimina. Vanhastaan on kyllä hyväksytty se, että verbisuffiksi liittyy konsonanttiloppuiseen kantaan, ja sekin, että vanhassa sanastossa tuo suffiksi on voinut tulla siihen vasta kantasuomessa: SSA 2 ei mainitse millään lailla s.v. *pelätä* sitä, että etäsukukielten vastineista puuttuu ims. *pelkä*-muodon *kä*-aines kokonaan. SSA 1:ssä on *istua*-verbin yhteydessä mainittu sanan mordvan vastine ja todettu: »Md sana osoittaa, että sm jne. *-tu-* on johdin ja alkuperäinen vart. vain *is-*.» Mutta kun J. J. Mikkola aikoinaan (Vir. 1938 s. 455) esitti, että *ilta* olisi itämerensuomalainen *ta*-johdos etäsukukielissä esiintyvistä 'ilta' tarkoittavasta *il*-kannasta, on tästä vaiettu tyystin, eikä ehdotusta mainita sen enempää UEW:n (s. 82 s.v. suom.ugril. **ilV* 'ilta') kuin SSA 1:nkään (s.v. *ilta*) kirjallisuusluettelossa.

Niihin ani harvoin vanhoihin nominin tapauksiin, joissa tällainen konsonanttivartaloisuus on yleisesti hyväksytty, kuuluu *pit-e* (vrt. *pidempi*) – *pit-kä*, mitkä muodot SSA:n mukaan palautuvat uralilaiseen kauden asti. SSA edellyttää myös *kV*-suffiksia arvellessaan *nätä*- ja *nuoska*-sanojen voivan palautua vksm. **náč*- ja **náč-kV*-muotoihin (tässä siis etu- ja takavokaaliset variantit) ja puhuessaan *poika*-sananyhteydessä mahdollisesta **poj*-vartalosta (vrt. ims:nkin *poju* jne.), jolloin *poika*-sananyhteyden *ka* olisi vanha suffiksi. Ims. *niiska* 'kalanmaiti'-sanaan SSA:ssä kysymysmerkillä yhdistetyt samaa tarkoittavat mansin ja hantin sanat vastaavat ims. sananyhteyden *niis*-ainesta, joten tässä tapauksessa olisi *ka* voinut tulla sanaan vasta myöhemmin.

Tällaisesta *kV*-suffiksista voi olla kyse vielä seuraavissa: *luis-ka* – *luis-u* (SSA:ssä

käsiteltykin yhdessä ja samassa), *nys-ky* 'huono veitsi' – *nys-ä* 'id.; pätkä' (SKES: »vrt.»), 'purua, panna yms.' tarkoittavat *peh-ka*, *-ko*, *-ku* – *peh-u* (SSA palauttaa nämä samaan kantaan; molempia muotoja tavataan itäisissä ims. kielissä vepsää myöten), *piis-ka*, *pis-ko* '(sade)pisara' – *pis-ara* (SSA: »mahd. samaan yhteyteen»). Kun SSA käsittelee 'vikkellä, aikaansaapaa' merkitsevät sanat *liuhdo*, *liuhko* ja *liuhu* yhdessä s.v. *liuhdo* 'huiskia; tehdä jtk. nopeasti' puuttumatta sen enempää näiden morfologiaan, voisi tätä suhdetta kuvata tavalla, josta olen käyttänyt suffiksinvaihdon nimitystä (1993 UAJ Neue Folge 12: 283): kun sananyhteyden loppuaine on tajuttu suffiksiksi, se on voitu vaihtaa toiseen (emp. esim. *jul-kea* → *jul-ma*, *kor-ka* → *kor-ska*, *vai-ka* → *vai-kea*), joissakin tapauksissa se on voitu jättää pois (tämänkaltaiseen sanojen keskinäiseen morfologiseen suhteeseen on Mauno Koski kiinnittänyt huomiota 1985 Syktyvkarin kongressiesitelmässään ja siihen pohjautuvassa artikkelissaan, SFU 1986: 177–186; »johtopäätteiden vaihtelusta» puhuu jo Ahti Rytönen Vir. 1938 s. 334). Tuossa *liuh-to*-tapauksessa *to* olisi vaihdettu toiseen suffiksiin *ko*, *liuhon* loppu-*o* voi periaatteessa edustaa kolmatta suffiksia tai sitten *liuhu* on määrämurteissa heikon asteen yleistymää. Vastaavanlaisesta on kysymys SSA:n yhdessä käsittelemissä sanoissa *när-eä* – *när-kä(s)* sekä »vrt.»-merkinnällä varustamissa sanoissa *lies-ka* – *lies-ma*, *liehma* ja *mul-ko* (*mulkosilmä*) – *mul-ja* (*muljallaan* 'kovin ulkonevina (silmit)'). Näissä tapauksissa voidaan usein olla lähellä kontaminaatioksi katsottavaa kehitystä, esim. perussanakirjankin mainitsema *mäs-kä*, joka SSA:stä puuttuu, voidaan myös selittää *mäs-än* (SSA: 'murska') ja *murs-kan* risteymäksi. Viimeksi mainittu taas voi perustua suhteeseen *mur-u* – *mur-ska* (SSA yhdistää s.v. *murjoa* nämä sanat); tähän taas voi verrata esim. paria

mel-ska (ei SSA:ssä) – *mel-u* tai SSA:n yhdistämiä *skV*-sanoja *myr-sky* – *myr-äkkä* – *myr-ise-* ja *pen-ska* – *pen-i* – *pen-tu*. Sannat *pul-ska* – *pull-ea* on SSA:ssä yhdistetty vain »vrt.»-merkinnällä ja *perska(t)* 'piipun t. kahvin porot l. perät' selitetty s.v. *perstaantua* mainitun *perskaantua* 'haurastua, lahota, mädätä' -verbin ja *perän* kontaminaatioksi, mikä tuntuu aiheettomalta, piti hän jo Lauri Hakulinen käsikirjassaan (viimeksi 1979 SKRK: 179) *perskoja* samaa tarkoittavien *perien* johdoksena (tähän ei ole SSA:ssä viitattu).

Samanlaista tulkintaa voidaan käyttää muihinkin suffiksieihin. SSA katsoo, että *niu-ha* 'vähäruokainen, nirso' ja *niv-o* 'ruokahaluttomuus; nirso' voivat kuulua yhteen (jo SKES:ssa: »< ?? *niv-ha*»). Vastaavasti esim. kaakkoismurteiden *löy-hy* 'ohut tuohi- t. peltilevy' saattaisi käsittääkseni kuulua *lev-y*-sanaan eikä välttämättä 'löyhytysviihkaa' tarkoittavaan sanaan *löyhkä* niin kuin tähän asti on selitetty. Johdinsuffiksista *hV* on arveltu sanassa *myöhä*, *piuhaa* on yhdistelty *piukkaan*, *purha* 'vesiputous; kuohu' -sanan on katsottu kuuluvan *purista*-verbin yhteyteen, ja *pörhö*-sanaa on verrattu sanaan *pörrö*; sen sijaan suomalais-karjalaista *pölhöä*, joka tarkoittaa myös 'pötkelöä, pölkkyä', ei ole verrattu *pölkkyyn*. Esimerkkejä *kkV*-suffiksista ovat *ler-kku* – *ler-ppu* 'kellon kieli' (SSA: »vrt.»), *mui-kku* – *muj-e* (SSA: »nähtävästi samaa pesyettä»), *myr-kky* – *myr-eä* jne. s.v. *myrtyä* (»liittyy» samaan yhteyteen), *or-kko* – *or-i* (yhdistetty), *par-kki* – *par-tti* 'pieni lahna' (käsitelty yhdessä), *pui-kko* – *pui-o* (»mahd.»). Myös *sV* voi esiintyä konsonantin jäljessä; vanhastaan on jo yhdistetty *nop-ea* – *nop-sa* ja *näp-eä* – *näp-sä* (Hakulinen 1979 SKRK: 140, 178), SSA:n mukaan kuuluu *mukulan* kanssa »varmaankin» yhteen *muksu*, ja *nirson* yhteydessä on lueteltu useita variantteja, jotka kertovat »sanan affektiivis-deskr. luonteesta»: *niru*,

nirpo, *nirkki*, *nirkko*, *nirkku*, *nirppa* ja *nirppi*. Kun SSA:ssä *perseen* arvellaan kuuluvan *perä*-sanan yhteyteen, mitä kirjallisuustietojen mukaan ovat jo viime vuosisadalla ajatelleet niin M. A. Castrén kuin J. Budenzkin ja mikä semanttisesti ja levikin kannalta (mol. yl.ims.) on hyvin puolustettavissa, edellyttäisi sekin kai lähtömuotoa **per-sV* (→ **persek*).

SSA 2:n avulla suffiksitaupauksiksi on osoitettavissa vielä mm. *leu-hka* 'ylpeä, rehentelevä', 'leveäteräinen veistokirves' – *lev-eä* (SSA:ssä on ensimmäisen sanan toisaalta arveltu myös olevan, nähdäkseni turhaan, *leuhua-*, *leyhyä*-sanojen johdos, vrt. *keu-hko* – *kev-eä*), *nil-ja* – *nil-a* (SSA: *nil-ja* liittyy *nila*-pesyeeseen), *nur-ja* – *nur-ea* – *nur-a* (käsitelty yhdessä), *näl-jä* – *näl-ä* (SSA: »vrt.»), *lah-kea* – *lah-ea* (käsitelty yhdessä), *lauh-kea* – *lauh-a* – *lauh-ea* (»liittyy tavalla tai toisella»), *mui-kea* – *muj-o-a* (»todennäk. samaa pesyettä»), *puh-kea* – *puh-ea* (käsitelty yhdessä), *pöyh-keä* – *pöyh-eä* (käsitelty yhdessä), *lieh-ma*, *lies-ma* – *lies-ka* (»vrt.»), *lit-ma* – *lit-a* (»vrt.»), *lot-ma* – *lot-ko* (»vrt.»), *lys-mä* – *lys-y*, *lys-ähtä-ä* (»vrt.»), *pul-ma* – *pul-a* (»vrt.»), *mus-ta* – *mus-ea* (»varmaankin samaa kantaa»), *pals-ta* 'pyörän kehän osa' – *pals-a* id. (käsitelty yhdessä), *loi-va* – *loi-kka* 'loi-va, laakea' – *loi-tto* 'loiva, viettävä' – *loiko-a* – *loj-u-a* (»vrt.»), *nil-va* – *nil-a* – *nil-ja* (»vrt.»). Erikseen muistettakoon vielä senkaltaiset tapaukset kuin *pih-a* – vir. *pih-t* 'aita' (SSA: »?»), *pah-na* – vir. *pah-t* 'sikapahna' (SSA: epäselvää, kuuluvatko yhteen) ja *las-ta* – vir. *las-n* (SSA: »?»). SSA 2:ssa on aivan oikein lähdetty viittailemaan uudistavaan suuntaan; oikeata on ilmeisesti vielä tässä vaiheessa myös se varovaisuus, millä se on tehty. Historiallinen morfologiamme kaipaisi kipeästi tältä kannalta vähintään itämerensuomalaisia kieliä käsittelevää laaja-alaista selvittelyä.

▷

EKSPRESSIIVISTÄ

Usein SSA:ssä esiintyvä alkuperäselitys on sanan luonnehtiminen deskriptiiviseksi, onomatopoeettiseksi tai deskriptiivis-onomatopoeettiseksi. Näiden sanojen suhteellinen määrä näyttäisi olevan yhteydessä sananalkuiseen konsonantiin, sillä esim. *n*-alkuisista sanoista tällaisiksi katsottuja tapauksia on runsas kolmannes, mutta *p*-alkuisista sanoista vain noin 15 prosenttia, puhumattakaan *o*-sanoista, joista olen huomannut vain *onkalon* yhteydessä viitattun tällaiseen alkuperän mahdollisuuteen — vai olisiko sana-artikkelien eri kirjoittajien näkemys ollut vaikuttamassa?

Deskriptiiviseksi tai deskriptiivisluonteiseksi esitetyissä *n*- ja *p*-alkuisissa sanoissa on sekä verbejä (*nakata, natustaa, nytkiä, näytkiä, peuhata, porhaltaa* jne.) että nomineja (*napero, nihkeä, nuoska, pakara, puli, pullea* jne.); varsinkin 'limaa, kuolaa yms.' tarkoittavia *nVl*-sanoja on runsaanlaisesti: *nilja, nola, nuljakka, nälä, näljä* ym., kun taas *p*-alkuisissa on paljon *pö*-sanoja, esim. *pötkö, pöhnä, pökertyä, pörrö, pötköttää* (harvoja etymologioimattomia sanoja ovat vain *pöhnä* 'merta tai rysä', *pötsi* ja *pöty*). Tämänkaltaisiksi sanoiksi SSA:ssä on katsottu myös esim. *nenä, nukkua, nuttu, nöyhtä, pehmeä, perhonen* ja *päre*.

Onomatopoeettisiksi eli ääntä jäljitteleviksi tulkitut hakusanat ovat yleensä verbejä (*naksaa, nakuttaa, naukua, pamahtaa, pierrä, piipittää, poksattaa* jne.), joissa on myös vartalonvokaalin vaihtelua osoittavia *ise*-sarjoja: *natista – nitistä, pihistä – puhista, piristä – porista – purista – päristä – pöristä, pulista – pälistä – pölistä* (s.v. *pö-löttää*; vertailuviite on s.v. *purista: porista, pöristä* ja *pö-löttää: pulista*). Nomineja on lähinnä lintujen nimissä: *naakka, närhi* («ilm.»), *peippo* («ehkä»), *pulu* («varmaankin»), *pääsky* («mahd.»). Deskriptiivis-onomatopoeettisista SSA:n sanoista esi-

merkkejä ovat *nahista, napista, nassu, polskia, popsia* ja *pussahtaa*; näihin kuuluvat sanakirjan mukaan myös mm. *nauraa, paiskata* ja *pusertaa*.

Aiemmin lainasanoiksi esitettyjä, joille SSA esittää vaihtoehtoisena tai ensisijaisena omaperäisen deskriptiivisyyden, ovat esim. *nappula, nopata, nopea, nuha, nujakka, nussia* ja *nyppiä*. Lainasanojen lähtökieleen deskriptiiviseen sävyyn tai niiden kuvailevaksi tajuamiseen suomessa ei SSA:ssä huomatakseni ole puuttunut.

LAINASANOJA

Nuorista lainasanoista valtaosa on saatu ruotsista, mutta varsinkin itäiseen murresemaanastoon on tullut myös paljon venäläistä ainesta. Pohjoissuomalaiset murteet taas ovat rikastuneet saamelaislainsanoista ja eteläsuomalaiset alueet virolaislainoista. Kaikilta näiltä osin murresemaanastossamme on vielä tutkimista.

Virolaislainoista ei kokoavaa tutkimusta liene sitten vuosisadan alun Ojansuun työn (1916 SKTT: 134–202), johon SSA:ssäkin on vedottu (ks. *lappi* 'kengän kantalappu', *molti* 'astia', *niimestin* 'leikkuuveitsi', *nuorikko, partti* 'sorsa', *puti* 'moska', *puuseppä* s.v. *puu*). Saamelaislainoista ansaitsevat huomion varsinkin ne tapaukset, jotka esiintyvät tavallista aluettansa huomattavasti etelämpänä. Niissä voi olla aivan suppealaisia murteellisuuksia, kuten *puoto* 'pato' paikoin Pohjois-Hämeessä ja *palas* 'jäniksen t. hirven polku', joka on todettu parista pohjoissatakuntalaisesta pitäjästä. Oman lukunsa muodostavat itäsuomalais-karjalaiselle kielialueelle ja saamelle yhteiset sanat. Saamen ja suomen suhteiden selvittely on monesti visaista: useammassa sana-artikkelissa on jouduttu toteamaan sanan olevan lainaa jompaankumpaan suuntaan (ks. esim. *lahtea* 'kosteaa', *lauti* 'kauttaaltaan', *maarto* 'kalanpoikanen', *paltto* 'arka eläin',

sotaan selvästi viittaavan laina-alkuperään. Tätä keinoa olisi voinut käyttää useamminkin, vaikkapa *nauris* (< *nakris*) -sanana suomalais-ugrilaisuutta heikentävänä lisäpiirteenä sitä, että *nauris* olisi ainoa näin vanha *kr*-sana (ks. Csúcs ym. 1991: 173; muutenkin vanhat klusiilin ja likvidan yhtymät ovat harvinaisia ja/tai epävarmoja). Leipälapiota tarkoittavan äänteellisesti erikoisen *piakka*-sanana alkuperä katsotaan hämäräksi; epävarmoina selityksinä esitetään sen yhdistäminen *pika*- tai *pite*- (*pitkä*) -sanoihin. Sama merkitys kuin *piakalla* on kuitenkin myös s.v. *pelkki* mainitulla *pelkka*-sanalla. Tämän lainasanana originaali, ruots. murt. *spjälk* (myös *spjalk*) tarkoittaa mm. 'leipälapiota'. Sana olisi aivan hyvin voitu lainata myös *pia*-alkuisena, jolloin fonotaktisesti outo **pialkka* olisi yksinkertaistunut *piakaksi*.

Uusia mainitsemisen arvoisia SSA:n etymologioita ovat esim. seuraavat: *Ranunculus*-kasvia tarkoittava *leinikki* on johdos sanasta *leini* 'kihti'; taustalla on kasvin käyttö hauteena kihdin hoidossa. *Nyhtää* on vanha kausatiivijohdos (**núk-tä-*) nykyäverbin kantasanasta (**núk(e)-*). Verbin *nääntyä* arvellaan kuuluvan murteelliseen *näämä* 'nääntynyt, väsynyt' -sanueeseen (vrt. *näämäntyä* 'väsyä tavattomasti'). *Paisua*, *paise* -sanue kytketään *paistaa*-sanueeseen. *Piikki*-sanana yhteydessä viitataan sen monilähtöisyyteen: ruotsalaisoriginaalien (varhaisuusruots. *pijk-* ja ruots. *spik*) lisäksi tulee kysymykseen myös sen käsittäminen omaperäisen *pii*-sanana johdokseksi. Verbit *puhjeta* (*puhkea-*) ja *putkahtaa* voisivat olla alun perin saman suom.-volgal. **pučkV*-vartalon jatkajia (äännepuolen kannalta samanlainen pari on *pohje* ja *potka*).

Sellaisiin selityksiin, jotka herättivät epäilyni, kuuluvat esim. seuraavat: Ims.-mordval. *lehmästä* oletetaan, että se olisi lähtöisin samasta 'pehmeää, helposti käsi-

teltävää' tarkoittavasta sanasta kuin ims. puun nimi *lehmus*, jolla on suomen murteissa myös esim. 'pehmeän puuaineksen' merkitys, ja että samaan viittaisi myös suom.-karj. *lehmus* 'lihava ja velto (ihmisestä puhuttaessa)'; mordvan sanan merkityksen 'hevonen' katsotaan tällöin olevan sekundaari. Aiheettomalta tuntuu *liiste* 'pitkä puusäle' -sanana katsominen deskriptiiviseksi sillä perusteella, että sillä olisi yhteyttä *listiä* 'leikata juureksista naatit' -sanaan. Viimeksi mainitun yhteydessä viitataan myös venäjän *list* 'lehti' -sanana mahdolliseen vaikutukseen; *listiä* voisi kaikei kokonaan perustua venäjän sanaan niin kuin jo viime vuosisadalla on ehdoteltu, vrt. *kuoria*, *kyniä* jne. (myös *naatti* on venäläislaina). Tarpeeton on *liko*-sanana yhteydessä esitetty »aivan epävarma» oletus, että sana olisi *lika*-sanana johdos. Tuskin *loikata* 'hyppätä' on samaa pesyettä kuin *lojuu* ja *loikoa*. Vähemmän vakuuttavalta vaikuttaa *pehmeän* palauttaminen samaan kantaan sanojen *pehertää* 'piehtaroida, rypeä', *pehko*, *pehku* ja *pehu* kanssa. Selittämättä ei ole selvää, miten *puhdas* olisi semanttisesti yhdistettävissä *puhua*, *puhaltaa* -pesyeseen.

Äänteellisesti sopivien, mutta merkitykseltään poikkeavien sanojen, sekä omaperäisten että lainasanojen ja niille esitettyjen originaalien, yhteenkuuluvuutta on yleensä totuttu todistelemaan semanttisilla rinnakkaistapauksilla. Kun SSA:ssä on esim. katsottu, että *nokko* 'vesipisara, tippa' on *nokka*-sanana johdos, tätä yhdistelmää verrataan ruotsin sanaan *tipp*, *tippa* 'pisara', jonka on arveltu olevan samaa alkuperää kuin ruotsin *tipp* 'kärki, nipukka'. S.v. *muna* käsiteltyjä sanoja *munata*, *munia* 'tehdä typerästi, pilata' on verrattu sanoihin *tyrä* mm. 'kives(pussi)' ja *tyriä*. Käsitellyistä lainasanoista taas hyvä esimerkki on varmaksi vanhaksi germaanisperäiseksi lainaksi todettu *laine*, jonka germaanisen ta-

hon sanat merkitsevät pelkästään 'kukku-
laa, rinnettä', itämerensuomen sanat sen
sijaan vain 'aaltoa' ja 'heinäkarhetta'. Täl-
laisten merkitysten samaan sanaan kuulu-
mista Erkki Itkonen on selviteltyt rinnak-
kaistapauksin *lainetta* germaaniseksi laina-
sanaksi esittäessään; SSA:ssä ei ole kuiten-
kaan katsottu tarpeelliseksi mainita paral-
leelisuudesta edes kirjallisuusluettelossa.
Semanttisia rinnakkaistapauksia olisi näh-
däkseeni voinut käyttää myös esim. seuraa-
vissa: Merkitysten eroavuuden takia on
sangen epävarmaksi katsottu yhdistys, jon-
ka mukaan suom. *nolva* 'esiinpitävä seinä-
hirren pää' ja viron *nõlv* 'rinne, törmä, luis-
ka' ovat samaa sanaa, vrt. kuitenkin moniin
'ääri, reuna' -sanoihin tai esim. *otsa*-sanaan,
joka ims:ssa tarkoittaa myös 'loppupäätä,
kärkeä' (suomen *nolva* on virokseksi *palgiots*)
ja vepsässä 'rinnettä'. Kun *ometta* 'navet-
ta' -sanan arvellaan (»ehkä») olevan johdos
sanasta *oma*, olisi voinut katsoa *navetan*
kantasanan etymologiaa: *nauta* »< germ
**nauta*- 'omaisuus'». Ja miksei myös täs-
sä tapauksessa: *lapsi*-sanan katsotaan kuu-
luvan uralilaisen 'kehtoa' tarkoittavan sa-
nan yhteyteen (toisin esim. SKES ja UEW)
merkityksensiirron kautta, johon verratta-
vissa olisi ollut ural. *pesä*-sana, jonka vas-
tine marissa ja udmurtissa tarkoittaa myös
'munaa'?

Sanojen etymologioiden selvittelyssä ja
samalla kunkin sana-artikkelin lopussa ole-
van kirjallisuusluettelon laadinnassa on tie-
tysti ollut apuna Kai Donnerin ja Elvi Erä-
metsän kolmiosainen Verzeichnis der ety-
mologisch behandelten finnischen Wörter
(1937–74), josta löytyvät sanakohtaiset läh-
dekirjallisuustiedot aina vuoteen 1965 asti.
Entä sen jälkeen? Oireelliselta vaikuttaa se,
että puuttuvaksi huomaamani kirjallisuus
on jokseenkin järjestään viime vuosikym-

meniltä; edellä jo mainittujen lisäksi esim.
seuraavia olisi mielestäni kannattanut ottaa
huomioon joko itse etymologioinnissa tai
kirjallisuusviitteissä: *lahea* (Hallap 1983
KJK: 425–432 yhd. *lahkeaan*; lisäksi ylei-
semmin *keA*-sanoista), *lahko* '(vanh.) työ-
yhteisö' (Talve, Suomen kansankulttuuri,
1979: 169 < ruots. *lag* id.; sama merkitys
jo muin.ruotsin ja muin.norjan sanoilla,
äänteell. vrt. esim. *vihkiä*, SKES), *laidun*
(Hakanen, Congressus Septimus Internatio-
nalis Fenno-Ugristarum², 1990: 88 germaa-
nisesta lähtömuodosta), *lankautua* (Räisä-
nen 1988 Suomi 141: 100 yhd. (»?») *lan-
ka*-sanaan; myös muutamien muiden sano-
jen osalta), *lapa* (Koivulehto 1990 ImsKie-
lik: 152 < baltt.), *lapio* (Hofstra 1985 OsF:
Germ: 208 < germ.; Koivulehto emp. <
baltt.), *liete* (Vaba 1989 KJK: 140 ja 1990
ImsKielik: 132 < baltt.), *lika* (Hofstra 1982
ABäG 17: 36 < germ.), *lintata* (Valli, Iitin
ja Jaalan etymologis-kansatieteellinen
sana- ja perinnekirja, 1989: 1999 < ruots.
slinta), *lorvi* (emt. 2062 < ruots. *lorv*; Aino
Vallilla muitakin ruotsalaislainaehdotuk-
sia), *lumota* (Koivulehto Esit. 1984 <
germ.), *mahtaa* (Koivulehto 1989 SUSA
82: 176 < germ.), *matto* 'välikatto': vir.
matta 'haudata, mullata' (Rätsep 1992 Juh-
lakRédei: 374 yhd. sanoihin *manner*, *man-
tu*; muitakin tapauksia), *naarmu* (Katz 1988
UAJ Neue Folge 8: 11 < germ., SSA:ssa
vain Nilsson 1995), *navetta* (Koski 1986
SFU: 22 tämän äänteell. »epänormaalini»
sanan uudenlaista käsittelyä, myös muuta-
mista muista SSA 2:n sanoista), *nuutua*
(Uotila, Finnisch-ugrische Sprachen zwi-
schen dem germanischen und dem slavi-
schen Sprachraum (Groningenin sympo-
siumin julkaisu), 1992: 169–170 < baltt.),
ovela (Uotila ja Anttila 1984 UAJ 56: 121–
128 yhd. (uudelleen toisella tapaa) *ovi*-sa-

²Tämä kongressijulkaisu, jossa on muitakin etymologisia artikkeleita, näyttää puuttuvan SSA:n kirjallisuus-
luettelosta.

naan); *palvoa* (Koivulehto Esit. 1984 < germ.); *pellava* (Koivulehto 1983 SUST 183: 101 < germ.).

KIITOLLISEKSI LOPUKSI

Hyvä, että meillä on nyt valmistumassa uusi etymologinen sanakirja, josta jo kaksi ensimmäistä osaa on ilmestynyt. Mikäli tahti pysyy yhtä ripeänä, emme joudu odottamaan kolmattakaan osaa monia vuosia. SSA:n ilmestymisen aikanakin on esitetty ja todennäköisesti vielä esitetään monia uusia etymologioita, jotka odottavat kokoaavaa käsittelyä. Miten lienee SSA:n supplementin laita?

Lukija ei ehkä aina arvaa, minkä suuren työn takana usea tällaisen kirjan hakusanan selvittely saattaa olla. Kunnon sana-artikkeli voi hyvinkin olla muutaman sivun mittaisen vastaavantasaisen tutkimusartikkelin veroinen. Sanakirjassa vain kaikki on täytynyt kutistaa muutamalle riville. Tiivistämisen taito taas ei ole niitä helpoimpia, kuten näkyy tästäkin arviosta, joka on paikoin paisunut SSA 2:n puutteiden luettelomiseksi. Toivottavasti lukija on kuitenkin edellä käsitellystä huomannut, että monelta osin arvostelun kärki on itse asiassa suunnattu yksittäisten sanojen alkuperän selvittelyä varten tarvittavan laajemman tutkimuksen samoin kuin etymologisen kirjallisuuden rekisteröinnin puutteellisuuksiin. Etymologian saralla tarvitaan tulevaisuu-

dessakin perusteellisen koulutuksen saanutta tutkijavoimaa, sillä lukuisat sanamme ovat vielä alkuperäselitystä vailla. Voimme olla kiitollisia siitä, että SSA tarjoaa erinomaiset lähtökohdat jatkotutkimukselle.■

OSMO NIKKILÄ

Kehruutie 5 B 21, 00410 Helsinki

LÄHTEET

ANTTILA, RAIMO 1972: An introduction to historical and comparative linguistics. The Macmillan Company, New York.

CSÚCS, SÁNDOR YM. 1991: Statistik der uralischen Lautentsprechungen. Zusammenge stellt von Sándor Csúcs, László Honti, Zsuzsa Salánki, Judit Varga. Linguistica, Series B, Documenta, 1. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest.

KKS = Karjalan kielen sanakirja III–IV. Lexica Societatis Fenno-ugricae XVI, 3–4. Suomalais-ugrilainen Seura. Helsinki 1983, 1993.

NS = Nykysuomen sanakirja I–VI. WSOY, Porvoo 1951–61.

Suomen kielen perussanakirja I–III. Valtion painatuskeskus, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki 1990–94.

SVJ = M. Zajceva – M. Mullonen: Slovar' vepsskogo jazyka. Leningrad 1973.